

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

BERZEVICZY ALBERT ÉS BEÖTHY ZSOLT

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA.

SZÁZNEGYVENEGYEDIK KÖTET.

(397. 398. 399. SZÁM)



BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1910.

A BUDAPESTI
M. KIR. ÁLL. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
TANÁRI KÖNYVTÁRA.

P1190/100

Török Könyvtár.

Türkische Bibliothek. Herausgegeben von Dr. Georg Jacob, ao. Professor an der Universität Erlangen. I—XI. kötet. Berlin (Mayer u. Müller) 1904—1909.

Régibb időben a német főiskolákban (talán az egy bécsinek kivételével, ha ugyan közējük számíthatjuk) nem igen vetettek ügyet a török nyelv és irodalom tanulmányozására. Alig három évtizede, hogy a keleti tudomány ez ágát illő méltatásban részesítik. Azok között, kik e törekvés előmozdításával a tanszéken és az irodalomban sok érdemet szereztek Németországban, a legelső helyek egyikét foglalja el a *Török Könyvtár* szerkesztője. Jacob, erlangeni professor, ki azelőtt a régi arab irodalom és műveltség ismeretét maradandó becsű munkákkal gazdagította volt, az iszlám műveltsége terén folytatott kutatásai kapcsolatában figyelmét csakhamar az iszlámot valló népcsalád oly előkelő elemére is irányította, minő a török. E körben azonban kezdettől nem is annyira az általános iszlámmal közös mozzanatok kötötték le figyelmét, hanem inkább a török néplélek egyéni sajátosságai. Nem tért ugyan ki a török nép politikai nagy hatalmával párhuzamosan induló magasabb irodalmi rétegek elől. Két hatalmas hódító oszmán szultánnak, kiket ugyan a történelemből inkább mint kardcsörtetőket, semmint érzelmes lantpengetőket ismerünk, adta ki és magyarázta divánjait: II. Mehemmed-ét, Byzancz meghódítójáét és a Szigetvár ostrománál meghalt nagy Szolimánét. Mindkét uralkodó régi classikus arab-perzsa modorban írt költeményeivel foglal helyet a török irodalomtörténetben.* De hajlandósága Jacobot mégis inkább a török szellem népszerű és modern nyilatkozásai felé vonta és e téren hatással voltak rá Kúnos Ignác gyűjtései és közlései is. Egy csinos essayben áttekintését nyújtja a török népies irodalomnak**; maga is gyűjtött és sokat ismertetett e téren a *Karagöz* és egyéb népies elbeszélő és drámaszerű bohózáti termékek köréből. De e gyűjtéseinek és közléseinek tudományos értékét különösen az a törekvése gyarapítja, hogy a keleti szellem e tartalmilag vajmi silány nyilatkozásának

* *Sultan Soliman des Grossen Divan in einer Auswahl* (Berlin 1903) *der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten . . . zum ersten Male nach. Der Upsalaer Handschrift herausgegeben* (Berlin 1904).

** *Die türkische Volkslitteratur* (Berlin 1901).

világirodalmi érintkező pontjait kimutassa. Egyrészt megírta a török *Karagöz* történetét; másrészt a legszélesebb alapon felkutatta kapcsolatát a népszerű irodalom hasonló termékeivel a távolibb Kelet népeinél.*

A kis erlangeni egyetemen elfoglalt tanszéke körül a tanítványok lelkes kis csoportját gyűjti össze, kiket a török irodalom tanulmányozására buzdít. Velük együtt adja ki a *Török Könyvtár*-t, mely 1904 óta e napig a 11. részig ért el. A gyűjteményt a szerkesztő maga vezette be egy kötet török meddáh-elbeszélés fordításával és magyarázatával. *Meddáh* (arab szó, jelentése: dicsőítő) a török társadalomban a hivatásos mesemondás azon fajtájának művelőit jelöli, melyben a tréfás történetek elbeszélésének azáltal kölcsönöznek némi dramatikus színezetet, hogy az elbeszélő a meséjében előforduló személyek sajátos vonásait, beszédmódjukat, arckifejezésüket, mozdulataikat utánozza, féktelen túlzásaival legtöbbször torzítja is. Általán a társadalom különféle osztályaihoz tartozó egyének modorának realistikus szemléltetésében mutatkozik mestersége a meddák-nak, kit Jacob helyesen «mimischer Erzählungskünstler»-nek nevez. Ez elbeszélő művészek, kiknek szerepéről már a XVII. században Evlijá Efendi török utazó, nálunk is jól ismert munkájában bőven emlékezik meg, írásba szokták foglalni előadásaik szövegét, melyekből újabb időben kinyomott füzetekben egynéhány forgalomba is került. Minthogy a rendes könyvkereskedés nem igen óhajt ezzel a kevésse előkelő irodalmi ággal foglalkozni, ily irott vagy nyomtatott füzetek megszerzése az idegennek nem csekély nehézséggel jár. Kúnos jó csomót gyűjtött belőlük. Jacob is szorgalmasan utánuk járt és előttünk fekvő közléseit, melyek a török vaskos humor típusai ismeretének bő forrásait nyújtják, nagyon fontos irodalomtörténeti bevezetéssel kíséri, melyben a mesemondás e nemének történeti kapcsolatait mutatja ki. Kimutatja jelesen azt a folytonossági viszonyt, melyben a görög Mimos-hoz áll. E kapcsolat szemmeltartása kölcsönöz tudományos érdeket ezeknek a lehetőleg alantas légkörben mozgó szépirodalmi termékeknek, melyekből a gyűjtemény ez első kötetében hét darabot mutat be a szerkesztő. A 8. kötet is meddáh-elbeszélést nyújt dr Giese Friedrich közléséből; a képzelhető legtarkábbak egyikét, melynek előadása

* *Türkische Litteraturgeschichte in Einzeldarstellungen*. I. rész: Das türkische Schattentheater (Berlin 1900). *Geschichte des Schattentheaters* (Berlin 1907).

az előadó művészet érvényesítésére bő alkalmat nyújt. Egy minden lében kanál khodsa lép föl annak a töméntelen sok embernek kíséretében, kiknek ügyeibe ártotta magát: a legkülönbébb nemzetiségekből való tarka társaság. Kiki a maga jargonjában, nem épen választékos kifejezéssel adja elő ügyes-bajos dolgát. Végül egy valóságos örült fecseg versenyt a khodsával, mindenféle közmondásokat ferdítenek el, míg végre maga a khodsa is belebódul a bábeli zürzavarba, melyet sokoldalú érdeklődése által maga körül teremtett. Képzeltető, mennyi alkalma kínálkozott ily elbeszélésekben a meddáhnak is utánzó művészetének érvényesítésére.

Az elbeszélő irodalom műveltebb termékeit ismerteti Menzel Theodor, midőn a *Török Könyvtár* 2., 3., 4., 6., 10. részeiben a modern török irodalom legjelesebb képviselőinek egyikét mutatja be Mehmed Tevfik-ben (szül. 1843). Ez a nagy irodalmi tehetséggel megáldott ember némi kapcsolatban van mi velünk is. Tagja volt a török küldöttségnek (annak idején a szofták küldöttségének neveztük), mely 1867 tavaszán Seikh Szulejmán Efendi vezetésével Budapesten járt viszonzni a magyar diákságnak egy évvel előbb Konstantinápolyban tett üdvözlő látogatását, midőn egyuttal Abdulkerim fővezérnek díszkardot vittek. M. Tevfik önéletrajzát e magyarországi utazásáról beszámoló jelentés (*Jádigjári-Mudsarisztán, Emlékezés Magyarországra*) keretében adja, melyet 1877-ben bocsátott közre. Teljes életét hivatalos irodákban töltötte el; e foglalkozását szorgalmasan kapcsolva össze mindenféle ujságok szerkesztésével és a másoktól szerkesztettekben végezett közreműködéssel; a hamidi korszak örült censurái viszonyai közt ily ujságok persze mindig csak kurta életűek lehettek. E mellett írt egy jó csomó könyvet is, melyek közül az *Isztamboldu bir szene, Egy év Stambulban* cím alatt 1881—1883-ban megjelent török kulturképek érdekesek a művelt világ figyelmére. A modoros, idegen vegyületektől nehézkes stílustól felszabadult jó zamatos törökséggel óhajtotta e 12 részre (egy-egy hónapnak megfelelően) felosztandó munkában a veszendőnek induló régi török társadalom képét nyújtani. Csak az ötödik füzetig vitte; úgy látszik a szultáni censura sokallta a rajzok túlságos hűségét és őszinteségét. Ezt az öt mesteri rajzot élvezzük most Menzel fordításában, melyet nagy gonddal készült és a néprajzi tudománynak sok anyagot nyújtó philologiai és tárgyi jegyzetek kísérik. Az egyik rajzban M. Tevfik egy téli estén a *tandir basi* (melegítő készülék) köré gyűjti a ház vászon-

népét, hogy egy ügyes elbeszélő meseelőadásában gyönyörköd-jék. Az egyszer *Az aranyhajú gyermekek* meséjét adja közre. E keret csak alkalmul szolgál a ház népének, szokásainak, gondolkodásmódjának a legaprólékosabb realistikus vonásokkal megalko-tott jellemzésére. Majd a következő kötetben a *Ramazán éjjelek*-ben tarui leszünk a török nép karnevalszerű szórakozásainak, melyekkel e hónap alatt éjjelenként a becsületesen végig bőjtölt nappalok nélkülözése miatt kárpótlást szerez, mindazokkal a pajkos-ságokkal, melyek a török világ e farsangi évadját jellemzik. A *Kjátcháné*-ban a stambuli előkelő világ e kedvelt péntek dél-utáni kiránduló és mulatóhelyére (az európai édesvizek) vezet a szerző és az ottani víg életet minden sürgésével, forgásával rajzolja meg.

Megismerkedünk Dervis Efendivel, egy régi szabású becsü-letes stambuli civissel és azzal a gondos nevelési móddal, mely-ben leányát, Hannát részesíti, kit egy előkelő hárem viszonyai között látunk fejlődni. *Három nap alatt szerelmes és házas*, ez a címe a *Kjátcháne* egy kedves epizódjának, melyben a török házasságkötés előzményeivel, formaságaival és a kísérő tárgya-lások minden csínjával-binjával ismerkedünk meg. Egyike a *Sztambuli esztendő* legérdekesebb részeinek az a kötet, mely a Helva-társaságokat mutatja be. Ezek olyan piknik-szerű összeje-veletek, melyekkel a szomszéd családok, névleg a helva nevű édes-ség mellett, a téli estétet eltöltik. Megismerjük a játékokat, melyek e találkozásokon járják, a szellemeskedő, élczes, sokszor irodalmi témák körül mozgó társalgási módot, melylyel a leg-inkább csak felületesen művelt vendégek az esti mulatságokat szellemi hasznukra is óhajtják fordítani. Végül a *mejháne* (korcsma) című kötetben a legsötétebb Stambulban kóborolunk. Hiába tiltja a Korán a legszigorubb módon a szeszes italok élvezését. Azért biz iszszák a törökök «orvosságnak». Aztán fiskális okok is elősegítik a korcsmák megtürését; nagy adók és illeté-kek folynak be utánuk a török állam pénztáraiba; ezekre pedig szörnyen rá van utalva. Így hát a Khalifa kormánya nem igen akadályozza meg a korcsmáros ipart. Voltak ugyan szultánok, kik komolyan érvényt szerezve a vallás törvényének, drákói szigorúsággal vették üldözőbe a tiltott itallal való nyilvános keres-kedést. De nem igen birtak tartós érvényt biztosítani vallásos szempontjaiknak. A *lucrum cessans* fájós érzete ismét és ismét életre keltette a Korán-ellenes részegségi hajlékok divatját. Mert hát a török ha iszik, nem ínye élvezetét keresi, hanem az ide-

geit eltompító kábulatot. Ezt a világot utazzuk be M. Tevfik «mejháné»-ja vezérletével. Piszkos lebujszokat, melyeknek undorító közönségével, durva felszolgáló személyzetével, változatos fölszerelési eszközeivel a legapróbb részletesség ismerkedünk meg.

A modern török irodalom egy másik kitűnőségét mutatja be dr. Schrader Friedrich, Ahmed Hikmet Müftizáde, a Galataszeraji lyceum tanára és egyuttal a külügyministerium consuli osztálya főnökének személyében. Hírét novella-sorozatai alapították meg, melyeket *Tövüskert és rózsakert* czímen gyűjtött egybe. Elbeszéléseiben, melyek nyugati, különösen a francia irodalom befolyásának erős nyomait mutatják, főképen azt a czélt követi, hogy az ifjabb nemzedékben a hagyományos jó török erények iránt keltsen tiszteletet és kegyeletet. Mig társa Tevfik, a mindennapi élet külső jelenségeinek realistikus festésével remekel, Ahmed Hikmet művészete személy- és helyzetrajzaiban, a lélek- és erkölcstani finom elemzésben nyilvánul. A történeteit kísérő külső körülményekre nem helyez súlyt; alakjai belső lelki életét deríti fel. Ezekből az elbeszélésekből néhányat sikerült fordításban ad elénk Schrader a könyvtár VII. kötetében. A *Ninni* című az anyai szeretet megható tragédiája; *Nakijje néni* — való történet, mondja a szerző — egy spártai lelkületű török anyát mutat be, ki a háboruban elpusztult három fiának halálhírét a legnagyobb nyugalommal fogadja: hisz haláluk az iszlám felfogása szerint martiromság számba megy; ily halálukkal az üdvösség legfelsőbb fokát érték el. *Szálha bünében* az emberi érzést az iszlám rideg törvényességével helyezi ellentétbe. Szálha régóta távol levő férje a ramazán-böjt idejében váratlanul tér haza szerelmes hitveséhez. A böjt törvényei szerint tiltva volna a viszontlátás csókját nyomni a kedves férj ajkaira. Szálha pedig e bünbe esik: szörnyőség az iszlám böjti törvénye szempontjából. Nem mellékes, hogy ez alkalommal a szerző egyuttal a ramazáni házi ájtatosságokat és az őket kísérő egyéb szokásokat szemlélteti. Ezeknek gyakorlása közt lepi meg ugyanis a társaságot Szálha hirtelen hazaérkező férje.

Ennyiből áll, csak úgy légmagasából áttekintve, a *Török Könyvtár* eddig megjelent köteteinek szépirodalmi része. A philologiai és irodalmi igényeknek magas színvonalon megfelelő fordítást nagyon kimerítő, a szövegben tárgyalt anyag minden oldalára terjedő nyelvi, tárgyi és történeti magyarázatok kísérik, melyek nemcsak a török nyelvészetre (különösen a szótári ismeretre) tekinthetők nyereségnek, hanem művelődéstörténeti

és néprajzi vonatkozásaik okáért általában is érdekelhetik az olvasókat.

A *Török Könyvtár* maga elé tűzött feladata e szépirodalmi és néprajzi adalékokkal nincsen kimerítve. A török életet, népjellemet és gondolkodást a vallásos élet tényezőinek ismertetése által is közelebb akarja hozni a távolabb állók ismereteihez. Ezért e körből is magában foglal monographiaszerű értekezéseket. Az eddig megjelent kötetek közt kettőt (9. és 11.). A 9. kötet a szerkesztő tollából ad *Adalékokat a Bektási dervis-rend ismeretéhez*. Az iszlámban elterjedt dervis-rendek eredetére nézve mindenféle legenda, kevés hiteles história van forgalomban. Az effajta vallásos társulatok közt a legsajátságosabbak egyike a bektási dervisek-rendje. A legenda Orkhán szultánnal és a janicsárok intézményével helyezi őket kapcsolatba. A janicsárok sapkájának csücske — úgy beszélik általán — a bektási dervisruha ujjától veszi eredetét, emlékeül annak, hogy a bektási rend szent alapítója, Hadsi Bektás, ezzel szentelte be Orkhán szultán ujonnan alapított hadtestét, a janicsárokat. Tényleg tagadhatatlan e dervisrend befolyása a török katonaságra, úgy szintén, hogy a bektási rend minduntalan beleártotta magát az ország politikai bajaiba. Sok zavargást és lázongást egyenesen a nevezett dervisek befolyásának tulajdonítanak. Ez 1826-ban a rend üldözésére és feloszlására, klastromainak (tekje) elkobzására és megsemmisítésére vezetett Konstantinápolyban és a birodalom sok egyéb nagy központjaiban. De azért nem sikerült a rendet végleg elpusztítani. A központoktól távolabb eső részeken Kisázsia, Albánia, sőt Kréta több helyiségében mai napig fennállanak a bektási-tekjék és hozzátartozóik, kik egyáltalán nem képviselik az iszlám szigorú orthodoxiáját, az egyszerű nép vallásos életére nagy hatást tesznek. Csak legújabb időben, nagyrészt ugyancsak Jacob tanulmányainak hozzájárulásával*, sikerült a külsőségeken túl a bektási rend valóságába behatolni. Kiderült, hogy vajmi hiányos és téves volt, a mit vagy tíz évvel ezelőttig az iszlámvilág ez érdekes és politikai tekintetben is fontos csoportjáról tudtunk. Most az európai tudomány rendelkezésére álló eredeti források alapján bizonyossá vált, hogy a többször említett dervisrend nem egyéb, mint elágazása az isz-

* A T. Könyvtárba felvett tanulmányon kívül ennek megjelenése után a bajor akadémia kiadványai során egy részletesebb tanulmányt tett közé: *Die Bektaschijje in ihrem Verhältniss zu verwandten Erscheinungen*, von Georg Jacob (München 1909).

lám egy hurúfi-nevű gnosztikus sectájának, mely az iszlám tanait csupa betű és szám-symbolikával magyarazza, igazi értelméből kifogatja. Magára a hurúfi rendszerre szintén csak az utolsó években lettünk figyelmesek, amióta különösen a cambridgei egyetem híres tanára, Eward G. Browne módját ejtette, hogy a mysteriumba burkolózó secta theologiai irodalmából néhány nevezetes terméket addig nem igen hozzáférhető kéziratokban megszerzezen. E kéziratok néhány darabjának kiadásából, melyet az imént a bosnyák küldöttség tagjaként Budapesten is megfordult dr. Rizá Tevfik török philosoph egy becses értekezéssel gazdagított,* most alapos és hiteles tájékozást meríthetünk a hurúfi-sektáról és ennek közvetítése mellett egyuttal a bektási rend lényegéről és céljairól, melyek ama secta tanaival vannak kapcsolatban.

Jacob a *Török Könyvtár* természetes határait némiképen túllépte, midőn egy mindenestre nagyon fontos munkát foglalt körébe, melynek tárgya azonban csak topographikus szempontból tartozik a törökség kerületébe. Értem a gyűjtemény eddig megjelent köteteinek legutolsóját (11), melyben Nöldeke Arnold (a híres strassburgi tanár unokaöccse) a *Huszejn-szentélyről Kerbelában* értekezik. Ez a baghdádi vilájetben (tehát a török állam területén) az Euphrates jobb partján fekvő helység a siíta mohammedánok legszentebb búcsúhelyeinek egyike. Itt esett meg 680-ban az az ütközet, melyben az Ali család jogaiért küzdő Huszejn és hozzátartozói halálukat találták; mely esemény a siíta martirologiumoknak és az ásúra gyászoló ünnepének szolgáltatta tragikus tárgyát. A próféta unokájának állítólagos sírhelye fölé nagy díszes mecset emelkedik, melyet a szomszédságban levő egyéb 'alida siirokkal, a siíta újítatosság legavatottabb színhelyének tekintenek. E mecset monographiáját legelőször nyújtja itt Nöldeke. Sokféle akadályokat a helyszínén kitartással elhárítva, sikerült neki a mecset alaprajzát, építészeti sajátosságait kikutatni, ez emlék helyét a keleti építészet történetében összehasonlító tanulmányjal meghatározni és így hézagot pótló adalékot nyújtani az iszlám művészetének történetéhez. Fejtegetéseit nagyon érdekes rajzok kísérik.

Goldziher Ignác.

* *Textes persanes relatifs à la Secte des Houroufis*, publiés traduits et annotés par Clément Huart, suivis d'une *Etude sur la Religion des Houroufis* par le Docteur Rizá Tevfik, connu sous le nom de Feylesouf Rizá (Leiden-London 1909).